

Kommunikáció-kutatás és a strukturalizmusok¹

SZECSKÓ TAMÁS

1. Bevezetés

A kommunikációt *társadalmi*—*történelmi* jelenségnek tételezzük: emberi, társadalmi viszonyok kifejeződésének.² Ennek az axiomatikusnak tűnő megállapításnak (amely azonban távolról sem axióma: levezethető a társadalom általános mozgástörvényeiből) mind a marxista igényű kommunikáció-kutatás, mind pedig a polgári kommunikáció-kutató iskolák bírálata szempontjából messzemenő következményei vannak. Dolgozatunk további gondolatmenetéhez közülük itt csupán egyet hangsúlyozunk: abból, hogy a kommunikáció valóságos viszonyok kifejeződése, következik, hogy a továbbiakban oly gyakran használt „struktúra”, „szerkezet”, „szerkezetiség” fogalmak *elsődlegesen* mindig objektív társadalmi struktúrákra, társadalmi viszonyok szerkezetére vonatkoznak. Ezek fölött az objektív szerkezetek fölött azután húzódik egy sajátos *másodlagos* struktúra-rendszer; a társadalmi kommunikáció szerkezete; a két struktúra-szint elképzelhetetlen egymás nélkül, hiszen minden társadalmi viszony csak a kommunikálódás, a kifejeződés mozzanatával jut teljes értékű léthez, de kettőjük kapcsolatában a *társadalmi viszonyok és szerkezeti elrendeződésük az alapvető, a meghatározó*.

Modellünk logikájából az is következik (itt megint bizonyítás nélküli megállapítással kell beérnünk, bár, amint a továbbiakból kitűnik, a jelen dolgozat nem is teszi szükségessé bizonyítását), hogy a kommunikáció — és vizsgálati alapegysége, a „kommunikációs szituáció.”³ — társadalmi-történelmi meghatározottságának feltárásához a kommunikációt a *társadalmi valóság három aspektusából* kívánatos vizsgálni: a szerkezetiség, a történelmiség és az akció szemszögéből.⁴ A szűkebben vett metodológiai lehetőségek mellett ez a hármas bontás egy *rendszerezési sémát* is kezünkre játszik. A kommunikáció-kutatás eddigi — főképp polgári — iskolái ugyanis tevékenységük-

¹ Részlet a szerző *Köznapi kommunikáció: hipotézisek a kommunikáció-kutatás mézőnyének kijelöléséhez* című kandidátusi értekezéséből.

² Az értekezés itt közlésre nem kerülő első része a társadalmi kommunikáció deduktív és absztrakt modelljének felvázolásából áll. E modell építése során a szerző bebizonyítja, hogy információ-átvitel és kommunikáció között minőségi különbség van: az utóbbi fogalom ugyanis magában foglalja a kommunikációban résztvevők mindegyikének „viszonyulás”-át. Emiatt a modell logikája sem a gép-ember információ-cserét, sem pedig az állatok információ-átvitelét nem fogadhatja el kommunikációnak.

³ Elemei: a kommunikáció explicit tartalma (szöveg), implicit tartalma (mögöttes szöveg, alszöveg, meta-szöveg), a közvetlen tárgyi környezet, valamint a kommunikálódó társadalmi viszony.

⁴ A modell e három dimenziójának megkülönböztetésében a szerző abból indult ki, hogy a marxi történelem-szemlélet is ezeket tételezi implicit módon. A dimenziók formalizálásához pedig a szemiotika, az általános jel-elmélet kategóriáit használta fel.

ben hol a szerkezetiség, hol a történelmiség, hol pedig az akció aspektusára összpontosították figyelmüket. Ha tehát a polgári kommunikáció-kutatás bírálatára és eredményeik marxista társadalomtudományos mércét is megütő elemeinek kiemelésére törekszünk, kézenfekvő, hogy a különböző iskolákat erre a három „tengelyre” rakjuk fel.

Dolgozatunkban a *strukturális iskolák* kommunikáció-elméletével foglalkozunk, vagyis a kutatásnak azokkal az irányzataival, amelyek részben a kommunikációs aktusok és szituációk belső szerkezetét, részben a kommunikáció szerkezetének és a társadalmi szerkezetnek egymáshoz való viszonyát vizsgálják.

1.1 A szerkezet általános fogalma

A továbbiakban — mindaddig, amíg cikkünk utolsó harmadában nem fejtjük ki részletesebben és nem konkretizáljuk — a szerkezetnek a társadalom- és természettudományokban használt legáltalánosabb fogalma a viszonyítási alapunk.

A hazai marxista szociológiai irodalomban tételelesen Molnár Erik elemezte először a strukturális elemek és szerkezeti összefüggések problémáját,⁵ majd a hatvanas évek közepétől a társadalmi struktúrára vonatkozó empirikus kutatások érintik többször is a szerkezet általános kategóriáját. Hegedűs András például az általában vett struktúráról úgy ír, mint „valamely rendszeren belül különböző részek közötti meghatározott viszonyról”,⁶ ahol a „viszony”-t olyan kapcsolati formáknak értelmezi, amelyek „a funkcionálisan elkülönülő tevékenységek cseréjét s így az egész rendszer működését — beleértve fenntartását és megváltoztatását is — lehetővé teszik”.⁷

Az elvontságnak ezen a fokán még több jelentős nem-marxista strukturalista is hasonlóképpen értelmezi a szerkezet fogalmát. Piaget szerint a szerkezetnek három sajátossága van: a totalitás, a transzformációk és az önszabályozás,⁸ de hasonló Claude Lévi-Strauss álláspontja is.⁹

Kritikai elemzésünkhöz egyelőre elfogadhatjuk tehát a szerkezetnek ezt a mindkét oldalról egybehangzó fogalmát: egy rendszeren belüli elemek közötti viszonyok, amelyek a rendszer adott állapotát fenntartják és/vagy új állapotba hozzák.

A kommunikáció-kutatásnak három, egymástól meglehetősen karaktierisztikusan elkülöníthető iskolájára térünk ki: a Talcott Parsons strukturális funkcionalizmusának, a Claude Lévi-Strauss antropológiai strukturalizmusának elméleti talajára települő kommunikáció-kutatásra, valamint arra a technológiai determinizmusra, amely Marshall McLuhan kutatásaira jellemző.

Ezen iskolák tevékenységének rövid kritikai bemutatása után megkíséreljük a strukturalizmus gondolatrendszeréből kiválasztani azokat az elméleti szálakat, amelyek a kialakulóban levő marxista kommunikáció-kutatásnak is segítségére lehetnek, majd felvázoljuk a társadalom kommunikációs szerkezetére vonatkozó saját nézeteinket, végül pedig — az eddigiekre támaszkodva — körülhatároljuk a társadalmi kommunikáció funkcióit.

⁵ Molnár E.: *Dialektikus materializmus és társadalomtudomány*. Bp. 1962. 154—162. o.

⁶ Hegedűs A.: *A szocialista társadalom struktúrájáról*. Bp. 1966. 44. o.

⁷ Uo. 44. o.

⁸ Piaget, J.: *Le structuralisme*. Paris 1968, 6. o.

⁹ Lévi-Strauss, C.: *Structural Anthropology*. Garden City, N. Y. 1967. 271—272. o.

2. Strukturális iskola a kommunikáció-kutatásban

A három strukturális iskola különbözik egymástól ambíciójában. Talcott Parsons strukturális funkcionalizmusa általános társadalom-elmélet rangjára tör, valamilyen — épp filozófiai lényegétől kilúgozott — társadalomfilozófiát kíván az elmélet nélküli empirikus kutatások alá építeni. Lévi-Strauss etnológusnak — vagy, angolszász kifejezéssel: társadalmi antropológusnak — tartja magát, és világos határvonalat jelöl ki saját tárgya és egyrészt a szociológia és a történelem, másrészt a néprajz között. McLuhan pedig kimondottan kommunikáció-kutató, illetve — az ő szóhasználatával — médium-kutató.

A három strukturális szintkülönbsége azonban nem zavar bennünket a továbbiakban, hiszen mindhárom esetben csupán a *társadalmi kommunikációval kapcsolatos nézeteiket* elemezzük, s az elmélet teljességébe csupán olyan mélységig hatolunk, amely lehetővé teszi a kommunikációs problémák értelmezését.

2.1 Strukturális funkcionalizmus

Az Egyesült Államok kommunikáció-kutatására szinte a teljes elmélet-nélküliség a jellemző. (Marshall McLuhan híre és követőinek tábora ugyanis fordított arányban állnak egymással.) Ahol mégis felfedezhető az elméletnek valamilyen halvány árnyéka, ez majdnem kizárólag a strukturális funkcionalizmus vetülete. Ez nem csupán a strukturális funkcionalizmus egyeduralmából ered, hanem abból a tényből is — amint erre Z. Bauman a strukturális funkciókkal foglalkozó cikkében rámutat¹⁰ —, hogy a parsonsi strukturális funkcionális elméletből eredően, *eleve manipulatív* jellegű. Természetes tehát, hogy találkozunk az eleve manipulatív jellegű alkalmazott tudománnyal: az amerikai kommunikáció-kutatással.

Mielőtt azonban hozzálátnánk e kapcsolat elemzéséhez, tekintsük át a strukturális funkcionalizmus témánk szempontjából lényeges gondolatkörét, a társadalmi rendszer és a társadalmi funkciók összefüggését.

2.1.1 T. Parsons: „társadalmi rendszere”

Minden társadalmi rendszernek négy fő funkciója van: a társadalom alapmintáinak (pattern) fenntartása, a környezethez való alkalmazkodás, a rendszer lényegi céljainak megvalósítása, valamint a rendszer elemeinek — alrendszerek, alfunkciók — egységes egésszé való integrálása. Többé-kevésbé mindegyik alrendszernek közre kell működnie ezekben a funkciókban, mindazonáltal mindegyik funkció mellé rendelhető egy olyan alrendszer, amelynek tevékenységére az adott funkció tekinthető a legjellemzőbbnek. Így a minta-megőrző funkció a háztartások alrendszerére tipikus, az adaptáció a gazdasági alrendszerre, a cél-megvalósítás a politikai, az integráció pedig a kulturális alrendszerekre.

Vajon a társadalmi kommunikáció melyik alrendszerbe sorolható, vagy melyik elem funkciója? Ez a kérdés a strukturális funkcionalizmus kommunikációra vonatkozó nézeteinek első számú buktatója. A kérdésre ugyanis két alternatív válasz adható: vagy abból indulunk ki, hogy a kommunikáció — különösen intézményesített formáival: tömegkommunikáció stb. — integrációs funkciót tölt be, s így a kulturális alrendszerbe sorolható, vagy

¹⁰ Bauman, Z.: *Modern Times, Modern Marxism. Social Research* 1967 3. sz.

pedig a funkciók cseréjének hordozójaként az egyes alrendszereken belül és ezek közötti összekötő kapocsként tételezzük. Ebben az esetben viszont a családtól egészen a nemzet-államig minden rendű és rangú társadalmi rendszer mellé rendelhetjük.

A parsonsi strukturalizmusra települő kommunikáció-kutatásban valóban megtalálni mindkét lehetséges értelmezést. Ám míg a kommunikációnak a kulturális alrendszerbe való sorolása a kommunikáció valóságos *funkciójának szükségszerű leszűkítésével* jár,¹¹ az ellenkező vélet, amely szerint a kommunikáció „a társadalom testének csontváza,”¹² bizonyos fókig visszatérés Cooley és G. H. Mead kommunikáció-fogalmához, tehát a *strukturálatlan* totalitáshoz. A strukturális funkcionalizmus kommunikációs dilemmája tehát az, hogy a kommunikáció értelmezésekor *vagy a funkciót, vagy a struktúrát kénytelen tagadni.*

E dilemmának azután egyetlen lehetséges megoldása van: a struktúra és a funkció egybeolvasztása, a két fogalom szinonimaként való használata.¹³ Almond és Powell például a következő kommunikációs „strukturákat” különböztetik meg:¹⁴ a) informális, szemtől szembeni kapcsolatok; b) hagyományos társadalmi szervezetek, mint például a család; c) politikai „output” szervezetek; d) politikai „input” szervezetek;¹⁵ e) tömegkommunikáció. Már a felsorolásból is világos, hogy az első két elemet valóban szerkezeti egységnek lehet felfogni, viszont a harmadik és negyedik kifejezetten funkcionális egység, az ötödik pedig lehet akár szerkezeti, akár funkcionális elem.

Persze, abban az esetben, ha a társadalmi szerkezet végső soron nem más, mint „sok egyén sok választásának halmozott és egyensúlyra hozott eredője”,¹⁶ s így a társadalmi szerkezet valóságos elemei, az osztályok, rétegek, csoportok homályban maradnak, valóban nehéz a tényleges strukturákat és funkciókat felfedni, illetve őket nem elegyíteni. E pszichologizmusból azonban a parsonsi rendszerben sajátos történelmietlenség is következik,¹⁷ s ez a kommunikáció-kutatásban is érezteti hatását.

¹¹ A francia Olivier Burgerlin igen világosan mutatja meg az ilyen jellegű leszűkítésből eredő metodológiai problémákat *Structural Analysis and Mass Communications* című tanulmányában. (*Studies in Broadcasting*. Tokyo 1968. 147–148. o.).

¹² Pye, L. W. (ed.): *Communications and Political Development*. Princeton 1963. 4. o.

¹³ Erre a parsonsi gondolatrendszer szinte kínálja a lehetőséget azzal, hogy a társadalmi szerkezetet funkciók szerkezetének tételezi. Vö.: Hegedűs A.: *id. mű* 44–45. o.

¹⁴ Almond, G. A. — Powell, G. B.: *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Boston 1966. 167. o.

¹⁵ A szerzők ezzel a közgazdaságtudományoktól kölcsönzött fogalommal azt kívánják érzékeltetni, hogy az „output” szervezetek (pl. a törvényhozás) politikai információt „adnak ki” a — parsonsi értelemben vett — politikai rendszerből, az „input” szervezetek (pl. a szakszervezetek) pedig ilyen információt „táplálnak be” a rendszerbe. Már ez a prózai nyelvre való átfordítás is érzékelteti, hogy a megkülönböztetés mennyire nem szerkezeti, hanem funkcionális jellegű!

¹⁶ Parsons, T. — Shils, A. E. (ed.): *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, Mass. 1951. 25. o.

¹⁷ Úgy tűnik, Parsons akkor válik leginkább történelmietlenné, amikor épp a történelmet kívánja magyarázni. Legutóbbi könyvében, amely a hosszú távú történelmi fejlődés elemzésére törekszik, így summázza megállapításait: „A jelen elemzésben igen határozottan a leghosszabb idő-perspektíva és a legszélesebb összehasonlítási alap szintjére koncentráltunk. Így ebben a tanulmányban a változás legfontosabb folyamatainak és mintáinak magyarázatában a hangsúlyt a legmagasabb kibernetikai szintre helyeztük. Ez a szint *inkább kulturális, mint társadalmi* és — a kulturális kategórián

Egy történelem-nélküli rendszerben — amint ezt az amerikai Deutsch, aki a strukturális funkcionalizmus „kibernetizálására” törekszik, nyíltan is bevallja —, „amikor az egyensúlyi állapot egyszer már felborult, a rendszer jövőjéről szinte semmit sem lehet mondani”.¹⁸ A kommunikáció-kutatásnak következésképp az *egyensúlyi helyzetet fenntartó* kommunikációra, más szóval a kommunikáció adott állapotokat konzerváló s manipulatív funkcióira kell irányítania a figyelmét. Az amerikai kommunikáció-kutatás ötven éve gyakorlatilag ezt teszi.

A történelem-nélküliség másik következménye, hogy a kommunikációs folyamat természetszerűleg mint áruforgalom jelenik meg, a kommunikációs aktus mint árucseré, *a kommunikáció pedig mint áru*. Parsons maga is gyakran az áruforgalom analógiáival szemlélteti a funkciók cseréjét, a kommunikáció-kutatók szótárában sűrűn előfordul a „gondolatok piaca” (market-place of ideas) kifejezés — amivel a kommunikáció színterére, közvetlen tárgyi környezetére utalnak —,¹⁹ s vannak kutatók, akik ezt az azonosítást nyíltan kifejezésre is juttatják. De Fleur például a tömegkommunikáció mint — parsonsi értelemben vett — társadalmi rendszer elemzésekor így ír: „A közönség és az elosztó (ti. a közlésre kerülő anyag elosztója: a laptulajdonos, a rádió, a TV társaság stb. — Sz. T.) közötti kapcsolat első pillanatra jórészt egyoldalúnak tűnik. Az elosztó szórakoztató tartalmat szolgáltat (és gyakran hirdetéseket), a közönség viszont — a szó szorosabb értelmében — ezt kevéssel viszonzozza. Ám valójában a közönség a figyelmét adja cserébe. Az elosztó tulajdonképpen épp ezt várja tőle, hiszen *a figyelmet, ezt az 'árucikket', már közvetlenül el tudja adni a pénzes támogatóknak, a sponsoroknak.*”²⁰ (Kiemelés — Sz. T.)

A társadalmi kommunikáció értelmezésével kapcsolatos ellentmondások felvillantása után nem mehetünk el említés nélkül amellett sem, hogy a strukturális funkcionalizmus elméletére épülő kommunikáció-kutatás, elméleti hibái ellenére is, sokkal inkább *társadalmi érdeklődésű*, mint az amerikai kommunikáció-kutatás két másik nagyobb iskolája, a Carl Hovland kísérleteit továbbfejlesztő, úgynevezett Yale-kollektíva és a Kurt Lewin kutatásait folytató, csoport-dinamikával foglalkozó szociológusok, pszichológusok. Ebből eredően az olyan kommunikáció-elméleti munkákban, mint például a már idézett Melvin de Fleur könyve — amely a maga nemében a legkiemelkedőbb —, a kommunikációs rendszerek mindig a társadalom kontextusába ágyazódnak, s ezzel néhány újszerű felismeréshez segítenek.

Az ilyen alapállásból történő kommunikáció-kutatás másik előnyös tulajdonsága, hogy viszonylag alaposan kutatja a különböző kommunikációs formák *intézményessé válásának* problémáját, amelyet a többi iskola szintén elhanyagol. Nem véletlen, hogy figyelemreméltóbb eredményeiket épp a leg-

belül — inkább vallási, mint szekuláris. *A társadalmi kategórián belül az értékek és normák — különösen a jogi normák — fontosabb szerepet játszanak, mint a politikai és gazdasági érdekek.* (Parsons, T.: *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs, N. J. 1966. 113–114. o. Kiemelés — Sz. T.)

¹⁸ Deutsch, K. W.: *The Nerves of Government*. New York 1966. 89. o.

¹⁹ Magában a — sajnos, magyarul is meghonosodott — „tömegkommunikáció” kifejezésben is tükröződik ez a szemléletmód. A fogalom „tömeg” eleme ugyanis — a közhiedelemmel ellentétben — nemcsak arra utal, hogy a rádió, televízió stb. egyszerre, egyidőben az emberek „tömegeihez” szól, hanem arra a tőkés termelésből eredő specifikumára is, hogy a (kulturális, szórakoztató, politikai) „árucikkek”, a műsorok, éppúgy, mint az iparcikkek, „tömegtermelésben” készülnek.

²⁰ De Fleur, M. L.: *Theories of Mass Communications*. New York 1966. 153. o.

inkább intézményesedett kommunikációs rendszer, a tömegkommunikáció kutatásában tudják felmutatni.²¹

A marxista kommunikáció-kutatás számára leginkább hasznosítható gondolatok azonban azoktól a tudósoktól erednek, akik — mint például Lazarsfeld vagy Merton — csupán lazán kapcsolódnak a strukturális funkcionális gondolatrendszeréhez, s *metodológiai* éleslátásukkal, ha nem is képesek mindenütt kiküszöbölni, de legalább csökkentik a parsonsi rendszer kuszaságát és ellentmondásosságát. Merton funkció-értelmezése például segítséget nyújt majd a továbbiakban a társadalmi kommunikáció szerkezetére és funkcióira vonatkozó gondolataink kifejtésében.

2.1.2 A funkció Mertonnál

Merton szerint „a *funkciók* azok a megfigyelt következmények, amelyek lehetővé teszik egy adott rendszer adaptációját vagy új helyzethez való alkalmazkodását, a *diszfunkciók* pedig azok a megfigyelt következmények, amelyek csökkentik a rendszer adaptációját vagy új helyzethez való alkalmazkodását. Megvan ezeken kívül a *nem-funkcionális* következmények empirikus lehetősége is: ezek egyszerűen semmitmondóak az adott rendszer szempontjából.”²² Merton megkülönböztet ezen kívül *manifeszt* és *latens* funkciókat: az előbbieket a rendszer tagjai szempontjából szándékosak és felismertek, míg a második csoportba tartozók nem szándékosak és nem felismertek. A kétfajta osztályozás természetesen keresztezhető, s így olyan következmény-típusokhoz jutunk, mint például latens funkció, manifeszt diszfunkció stb.

2.2 Antropológiai strukturalizmus

A strukturalista funkcionálisizmus — amint láttuk — keveri, összemossa a szerkezet és a funkció fogalmát. Claude Lévi-Strauss ezzel nem lehet vádolni: ő egyáltalán nem foglalkozik a funkcióval. Tudományosan, legalább is az etnológia szempontjából, feleslegesnek tartja ezt a kategóriát. „Azt mondani, hogy a társadalom funkcionál — közhely; azt állítani viszont, hogy a társadalomban minden funkcionál: abszurditás.”²³ — írja, egyrészt Malinowski műveivel, másrészt a strukturális funkcionálisizmussal vitatkozva. Lévi-Strauss modellje a „*tiszta*” strukturalizmus, amely Piaget szerint „sem funkcionális, sem genetikus, sem historikus, hanem az empirikus társadalomtudományok eddigi legmegkapóbban deduktív modellje”.²⁴

2.2.1 Lévi-Straussról röviden

Lévi-Strauss szerint a társadalom konkrét viszonyai mögött húzódik egy *tudattalan szerkezet*, amely objektív ugyan, de az emberi intellektus közvetlenül nem érheti el, csupán *absztrakt* modellek deduktív felépítésével. Ez a tudattalan szerkezet külső normák rendszereként tételeződik, és döntően befolyásolja a társadalmi jelenségek felismert, tudatos szerkezetét, valamint azokat a körülményeket is, amelyek között a tudattalan szerkezet felismertté válik vagy válhat. Ez a társadalmi szerkezetiség mindkét síkon egymásmellettiességgel jellemezhető, tehát *szinkron jellegű*. Létezik ugyan a társadalmi eseményeknek egy egymás-

²¹ Ehhez természetesen az is hozzájárul, hogy a tömegkommunikáció a legkövetlenebbül manipulatív kommunikációs forma,

²² Merton, R. K.: *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, Ill. 1959. 51. o.

²³ Lévi-Strauss, C.: *id. mű* 13. o.

²⁴ Piaget, J.: *id. mű* 90. o.

utániséggal jellemezhető diakron szerkezete is — a történelem —, ez azonban nincs hatással az emberi megismerésre: a szinkron szerkezet számára rendszeren kívüli tényező. A történelem amiatt csupán valamilyen „leltár” szerepet játszik, amelynek segítségével könnyebbé válik a szinkron szerkezetek lényegébe hatolni.²⁵

Témánk szempontjából elsődleges fontosságúvá Lévi-Straussnak a társadalom kommunikációs rendszerére vonatkozó nézete. Véleménye szerint a társadalomban három szinten folyik kommunikáció: egyrészt *nők* kommunikálnak, másrészt *árúk és szolgáltatások*, harmadrészt pedig *üzenetek*. Emiatt az etnológia rokonsági kutatásai, a közgazdaságtan és a lingvisztika tulajdonképpen ugyanazzal a szerkezeti valósággal foglalkozik, csak különböző szinteken.

Lévi-Strauss e gondolatának igen nagy értéke, hogy a „társadalmi anyagszere” folyamatát *egységében és szerkezetileg különböző szinteken* vizsgálja. Figyelemreméltó a „nők kommunikációja”-nak gondolata is, hiszen azt a polgári kommunikáció-kutatás által mindvégig elhanyagolt felismerést is magában foglalja, hogy például a különböző osztályok, rétegek és csoportok tagjai közötti — a társadalmi mobilitástól és a társadalom „nyílt”, illetve „zárt” jellegétől függő — összeházasodás épp a társadalom nagyobb egységei között teremt meg új kommunikációs lehetőségeket.

E három szintű kommunikációs modell leginkább vitatható értékű következménye, hogy a gazdaság — illetve pontosabban: a csere — viszonyai, az árúk „kommunikációja” a másik két formával *azonos súlyt* kap. A három szint között ugyanis Lévi-Strauss szerint nincs hierarchikus viszony: mindhárom ugyanannak az objektív társadalmi szerkezetnek különböző aspektusait fejezi ki. Igaz, hogy Lévi-Strauss etnológus, így megállapításait elsősorban az úgynevezett „primitív” társadalmakra vonatkoztatja (amelyekben a különböző szintű és kiterjedésű szerkezeteket döntően befolyásoló társadalmi-gazdasági alapstruktúra még nem alakulhatott ki), de épp történelmietlenségéből következően időnként nem tud ellenállni a csábításnak és — a strukturalista funkcionalistákkal ellentétben, akik a tőkés társadalom emberét vetítik vissza a múltba — a múlt emberét, az „örök vadembert” a jelenbe varázsolja.

A gazdasági viszonyok alapvető jellegének elhanyagolásából következően szinte szükségszerűnek tekinthető, hogy Lévi-Straussnál tulajdonképpen az egész társadalmi szerkezet egyetlen, mindent átfogó kommunikációs szerkezetté válik: *utasítások szerkezetévé*. „A társadalmi antropológiának, a közgazdaságtannak és a nyelvészetnek mindinkább egy mezőnybe — a kommunikáció mezőnyébe — való tömörítése azzal az előnnyel jár, hogy felhívja a figyelmet: ezek a stúdiumok kizárólag a *szabályokat* tanulmányozzák, és keveset törődnek a résztvevők (egyének vagy csoportok) természetével, akiknek játéka ezeknek a szabályoknak az alapján rendeződik mintába. Ahogy von Neumann kifejezte, 'a játék egyszerűen az öt leíró szabályok totalitása'.”²⁶ Majd másutt, még félreérthetlenebbül: „Az antropológia a társadalom szövetét különböző típusú utasítások hálózatának tekinti. A rokonsági rendszer az egyének bizonyos szabályok betartására való utasításának egyik módja; a társadalmi szervezet egy másik ilyen mód, amely az egyéneket és csoportokat

²⁵ Vö.: Lévi-Strauss, C.: *La pensée sauvage*. Paris 1962. 347—348. o.

²⁶ Lévi-Strauss, C.: *Structural...* 291. o.

utasítja; a társadalmi — gazdasági, politikai — stratifikációk egy harmadik ilyen típust alkotnak; és mindezeket a szabályokat magukat is szabályszerű rendbe lehet szedni azzal, hogy megmutatjuk, milyen kapcsolatok léteznek közöttük, hogyan hatnak egymásra mind egymásmellettiségükben, mind pedig egymásutániségükben.”²⁷

A sajátos terminológia, a „szabályok”, „utasítások” kategóriák használata — a von Neumann-idézetéről nem is beszélve — világosan utal arra, amit különben Lévi-Strauss többhelyütt nyíltan is kifejt: gondolati rendszerének kialakulásában nemcsak a Gestalt-elmélet és Benedictnek a „kulturális minták”-ra vonatkozó nézetei befolyásolták, hanem az információ-elmélet, a kibernetika és az általános rendszer-elmélet legújabb kutatásai is. Strukturáliszmusa a számítógépek bináris nyelvéhez hasonló *dichotom ellentét-párookra* épül, és társadalmi szerkezete a kibernetikai értelemben vett „zárt-rendszerek” tiszta típusa. Így, természetes, hogy változás, fejlődés csakis kívülről jöhet a rendszerbe, és „hogya külső tényező nem befolyásolja ezt a mechanizmust, az idők végezetéig működhet, és a társadalmi szerkezet statikus marad”.²⁸

2.2.2 A múlt mint memória

A múlt, a történelem egy ilyen rendszerben csupán az elektronikus gépek memória-egységéhez hasonló funkciót tölt be, az emberi társadalomból kilúgozódik az emberi praxis. Henri Lefebvre a francia strukturalistákat bíráló egyik tanulmányában arról ír, hogy történelem-szemléletük kibernetikai jellegű. Márpedig „az információ-elméletben és a kibernetikában a múlt a memóriára redukálódik: felhasznált kombinációk tárolására. Ez szimultán és történelem nélküli múlt. A jövő és a lehetséges pedig a még fel nem használt — de véges számú — kombinációkból áll. Az információ-elméleti és kibernetikai jövő történelem nélküli jövő: kimeríthető a kombinációk és permutációk fogalmával.”²⁹

Felmerül ezek után a kérdés: potenciálisan miért lehet *megtermékenyítő* az antropológiai strukturalizmus a marxista társadalomtudományos kutatásokon belül kibontakozó kommunikáció-kutatásra.

Mindenekelőtt azért, mert a Lévi-Strauss-i strukturalizmus a szerkezetiség empirikus kutatásához az eddigi *legszigorúbb és legteljesebb metodológiai elveket* dolgozta ki; magába építette a modern természettudományok és a matematika korszerű struktúra-fogalmát, másrészt pedig a szerkezeti totalitás és a szerkezeti elemek közötti dialektika árnyalt feltárásával kivetette magából a durkheimi és köhleri totalitás metafizikus szemléletét. A megfigyelésről és kísérletezésről írt jegyzeteiben Lévi-Strauss igen határozottan rögzíti a szerkezeti kutatás kánonját: „A megfigyelésben a legfontosabb — mondhatnánk úgy is: egyetlen — szabály, hogy minden tényt gondosan kell figyelemmel kísérni és leírni, anélkül, hogy bármilyen előzetes elméleti meggondolás döntene arról, hogy az egyik tény fontosabb, mint a másik. Ez a szabály viszont azt is magában foglalja, hogy a tényeket egyrészt saját magukkal való viszonyukban kell tanulmányozni (milyen konkrét folyamatban jöttek létre?), másrészt pedig az egészhez való viszonyukban (mindig arra törekedve, hogy

²⁷ Uo. 305—306. o.

²⁸ Uo. 303. o.

²⁹ Lefebvre, H.: *Réflexions sur le structuralisme et l'histoire. Cahiers Internationaux de Sociologie* Vol. XXV. 1963. 5. o.

bármely szektor bármely módosulását ahhoz az összképhez viszonyítsuk, amelyben először előfordult).³⁰

Másodszor: az antropológiai strukturalizmus módszere sokat segíthet a *mindennapi élet* illékony, gazdag, de a társadalomkutatók által hosszú ideig méltatlanul mellőzött formáinak szociológiai elemzésében. A divat, a viccek, a köznapok csiszolatlan, gyorsan változó kommunikációs formái, vagy, például, a Lévi-Strauss által is vizsgált főzési, étkezési szokások ugyanis a tudományos kutatás számára szinte megközelíthetetlen „kérész-életű” jelenségek maradnak mindaddig, míg meg nem kísérjük feltárni a mögöttük és alattuk húzódó szélesebb szerkezeteket — legyen ez közvetlenül a társadalmi szerkezet vagy, mondjuk, a társadalmi tudat szerkezete, a család mikrostruktúrája stb.

Franciaországban például a strukturalizmusnak a kommunikáció-kutatásra gyakorolt kedvező hatása már ma is megfigyelhető. Georges Friedmann kommunikáció-kutató intézete szinte kizárólag strukturalista elemzéseket folytat, az amerikai kutatásoktól merőben eltérő metodológiával és igen figyelemreméltó eredményekkel,³¹ de Pierre Bourdieu és munkatársai is befolyása alatt vannak a mindennapi élet kommunikációs jelenségeire vonatkozó kutatásaikban. Az eddigi jelekből úgy tűnik, hogy míg a kommunikáció-kutatás angolszász irányzatának struktúrákra vonatkozó vizsgálatai — Lazarsfeld, Merton, Laswell stb. munkássága — elsősorban a társadalmi kommunikáció makro-szerkezetének elemzésével és az ehhez kapcsolódó „survey”-módszerrel nyújthatnak segítséget a kialakulóban levő marxista kommunikáció-kutatásnak, az antropológiai strukturalizmus a *mikro-szerkezetek* feltárásában és a *tartalom-elemzés* módszerének korszerűsítésében segíthet.

2.2.3 Strukturalista tartalom-elemzés

Igaz ugyan, hogy a tartalom-elemzés mint a kommunikáció-kutatás egyik igen fontos módszere az angolszász szociológiában, szociálpszichológiában alakult ki, de az utóbbi években — épp az antropológiai strukturalizmus hatására — jelentős minőségi változáson ment keresztül, legalábbis a francia kutatók körében. E módosulás a tartalom-elemzés három kardinális problémáját érinti: míg a hagyományos módszer szerint a tartalom elemeit, alapegységeit kizárólag mennyiségi ismérvek szerint csoportosították, addig a strukturalista módszer *minőségi elemzésre* törekszik az elemek szerkezetének megállapításával, ellentét-párok mellé való rendezésével; a hagyományos módszer főképp az elemekre koncentrált, az újabb módszer viszont *az elemeket a stílussal együtt* vizsgálja. A tartalomnak ez a kontextusában való analízise tükröződik abban is — és ez a harmadik változás —, hogy míg hagyományosan szinte kizárólag szöveg-elemzést végeztek, a strukturalista tartalom-elemzés *a mögöttes szöveg analízisére* is törekszik, szintén összefüggésben a szöveggel. Ebből a szemléletmódból azután szükségszerűen következik az is, hogy „a közönség és a tömegkommunikáció hatásának vizsgálatát, de a kommunikátorok csoportja szerepének elemzését sem lehet korrektil elvégezni, ha ezt a kutatást nem előzi meg megbízható tartalom-elemzési munka”.³²

³⁰ Lévi-Strauss, C.: *Structural*... 272. o.

³¹ Nem véletlen, hogy a Ferdinand de Saussure kutatásaiból kiinduló szemiotika, miután egy vargabetűt tett Amerikában, Charles Morris általános jel-elméletében, az utóbbi időben visszatért Európába — főleg a Friedmann-intézetbe. A szemiotika szerkezeti felfogásmódja ugyanis jóval közelebb áll az antropológiai strukturalizmushoz, mint a parsonsi elmélethez.

³² Burgerlin, O.: *id. mű* 163. o.

2.3 Technológiai determinizmus

Míg Talcott Parsons és Claude Lévi-Strauss rendszere tudományos metológiaiával dolgozó, elméletalkotásra törő és általában a tudományos kutatás formai feltételeit kielégítő gondolkör, a kommunikáció-kutatás harmadik strukturalizmusáról, Marshall McLuhan „elméleté”-ről ezt nem lehet elmondani.

Még csak nem is kritikai szándék vezet bennünket, amikor McLuhannal kapcsolatban idézőjelesen használjuk az elmélet fogalmát: ő maga is tiltakozik ellene, hogy gondolatait elméletnek nevezzék, eszmefuttatásait „mélyfúrások”-nak hívja, a felfedezés fogalmát elavultnak, múlt századbelinek tartja, helyette egyik pillanatról a másikra változtatható, úgynevezett „felfüggesztett megállapítások”-ról beszél, s a hivatásos szakértő látásmódjával szemben az amatőr megismerési módszert tartja korszerűnek; az amatőr ugyanis megengedheti magának, hogy tévedjen.

Hogy mégis foglalkozunk ezzel a nyíltan tudománytalan gondolatrendszerrel, annak több oka van. Egyrészt az, hogy a társadalmi kommunikáció technológiai determinista szemléletmódja csak McLuhannál, a kommunikáció-kutatás Salvador Dalijánál utasítja el a tudományosság alapnormáit. Elődje, H. A. Innis kanadai gazdaságtörténész, aki az önmagát agyonreklámozó McLuhannál sokkal eredetibb volt tudományosan, még a régivágású történész kínos precizitásával dolgozott. A felfogásmód tehát nem *eleve* tudományellenes. Másodszor azért nem mehetünk el szótlannul McLuhan gondolatai mellett, mert *hatásuk* napjaink kommunikáció-kutatásában, ha ellentmondásosan is, de igen nagy: egyetemen tanítják nézeteit, könyvei százezres példányszám-ban jelennek meg, tételeinek megvitatására nemzetközi szimpoziumokat hívnak össze, amelyeken jeles tudósok — köztük marxisták is — résztvesznek. Harmadszor pedig azért érdekes számunkra, mert ő tulajdonképpen a *kommunikáció-kutatás első ideológusa*. Nézetrendszere meghökkentő analógiákra, csillogó általánosításokra és társasági csevegésben könnyen idézhető aforizmákra épül, s mivel ezek segítségével olyan történelem-szemléletet keresik ki, amely minden nagyobb szellemi erőfeszítés nélkül elsajátítható — de egyben a jelenkori „ipari társadalmak” problémáira megoldást ígér, — számíthatni lehet rá, hogy gondolatainak hatása viszonylag gyorsan leszivárog a köz-tudatba.

A másik kérdés, hogy McLuhan technológiai determinizmusát miért nevezzük strukturalizmusnak. Egyik oka: az emberre ható tárgyi környezetet mindenütt mint *szinkron összefüggések és hatások struktúráját* tételezi. G. E. Stearn-nek adott interjújában így fogalmazza meg ezt a szemléletmódot: „A médium strukturális megközelítése azt jelenti, hogy működésének teljességét tanulmányozzuk, a *környezetet*, amelyet teremt: azt a miliőt, amelyet a telefon, a rádió, a mozi vagy a gépkocsi hozott létre. Keveset tudnánk meg az autóról, ha csupán olyan gépjárművet látnánk benne, amely az embereket mind gyorsabban szállítja egyre messzebbre. Anélkül, hogy megértenénk a városfejlődés változásait, a szuburbiák létrejöttét, a szolgáltató iparágak tevékenységének módosulását, igen-igen keveset tanulhatnánk az autó esetéből.”³³ Kurt Lewin mezőny-elméletének utórezgései már e gondolatban is felismerhetők, de sokkal észrevehetőbb ez McLuhan főművében, *A médiumok megértése* c. könyvében: „Vajon nem nyilvánvaló, hogy abban a pillanatban

³³ Stearn, G. E.: *Conversation with McLuhan. The Encounter* 1967. jún. 53. o.

amikor az egymásra következés átadja helyét az egymásmellettségnek, rögtön a struktúrák és konfigurációk világában vagyunk? Nem ez történt vajon a fizikában, de a festészetben, költészetben meg a kommunikációban szintűgy? A figyelem eddig specializált szeletei totális mezőnyben találkozhatnak, s így ma már egészen természetesen mondhatjuk, hogy 'a médium az üzenet'.³⁴ Igaz ugyan, hogy McLuhan a jelenkort „történelmileg” kívánja magyarázni, de történelme mindvégig *szinkron szerkezetek egymásra következő sora marad* — és ez a másik oka, hogy strukturalistának tartjuk.

McLuhan történelem-szemlélete — de általában egész rendszere — lényegének megértéséhez kívánatos elődje, Innis koncepcióját tüzetesebben szemügyre venni.

2.3.1 H. A. Innis történelem-magyarázata

A kanadai Innis professzor gazdaságtörténeti munkássága során arra a meggyőződésre jutott, hogy a) a történészek általában elhanyagolják a kommunikációs eszközöknek a történelemben játszott szerepét; b) ebben része van annak, hogy szemléletmódjukat saját koruk kommunikációs médiumai formálják; c) a történelmi arányok torzulnak a történetírásban, mert azok a korszakok, amelyek tipikus „uralkodó” médiuma tartós volt (agyagtábla, pergament stb.), a bőségesebb dokumentáció lehetősége miatt nagyobb súlyt kapnak, mint az olyan korszakok, amelyek gyorsabban pusztuló médiumot használtak.

Innis ezekből az előzetes megállapításokból kiindulva egy különös kommunikáció- — illetve inkább médium- — centrikus történelemszemléletet alakít ki. Azt állítja, hogy a *tartós* kommunikációs médiumok az *idő* dimenzióját hangsúlyozzák; a korszakok, amelyekben ezek a médiumok a kommunikáció tipikus hordozói, az építészet és a szobrászat felvirágzásával járnak, kedveznek a *decentralizációnak* és a *hierarchikus* típusú intézményeknek. A *gyorsabban pusztuló* médiumok ezzel szemben a *tér* aspektusát emelik ki: korszakaikban virágzik a kereskedelem, szélesen terjednek az adminisztrációs formák és *centralizált*, de *kevésbé hierarchikus* szervezetek kifejlődését segítik elő.³⁵

Ez a sommázat formájában kissé gyermetegnek tűnő, de részleteiben figyelemre méltó — csak éppen „fejükre állított”³⁶ összefüggéseket felszínre hozó — elemzés a későbbiekben azután McLuhan kiinduló bázisául szolgált. Ő csupán azt veti mestere szemére, hogy maga is a „technológiai vakság” áldozata lett, s nem vette észre, hogy ma már ismét új kort írnak a médiumok: az elektronikus korszakot.³⁷ És McLuhannak — gondolatmenete kevésbé tudományos jellegén kívül — épp az a másik eltérése Innistől: ő a *jelenkor* történetét írja, legfeljebb — összehasonlítás végett — a XIX. századig visszapillantva. A harmadik különbség pedig a „médium” fogalmában van, amely Innisnél még csupán kommunikációs eszköz, a kommunikáció — mégpedig a nyílt, explicit kommunikáció! — hordozója volt, McLuhannál már az embernek szinte az *egész tárgyi környezete*.

³⁴ McLuhan, M.: *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York 1964. 28. o.

³⁵ Innis, H. A.: *Empire and Communications*. London 1950.

³⁶ Érdemes ebből a szempontból Innis könyvét egybevetni a marxista G. Childe *Man Makes Himself* című művével: Childe-nél ugyanis már „fejéről a talpára állítva” találkozunk a kommunikáció őstörténetének jelenségeivel.

³⁷ McLuhan, M.: *Bevezetés Innis, H. A. The Bias of Communication* c. művéhez. Toronto 1964.

2.3.2 McLuhan „médium”-fogalma

„Minden médium valamely — fizikai vagy pszichikai — emberi képesség kiterjesztése”³⁸ — így hangzik McLuhannak a legrövidebbre és viszonylag világosra sikerült meghatározása, de másutt az is kiderül, hogy nemcsak az emberi „képességek”, hanem általában az ember kiterjesztését fogja fel médiumnak: az emberi tevékenység minden tárgyasult eredményét. Így médium az írás, a könyv, de a lakóház is az. Médium a televíziós készülék, de a gépsor is az, amelyen készítették. Életünket, nézeteinket ezek a bennünket körülölelő médiumok formálják, kondicionálják, sőt determinálják..., de ezek között is legnagyobb súllyal a kommunikációs médiumok. (És ez ismét bizonyos fokú visszatérés Innis gondolatmenetéhez!) Míg az írásbeliség kora „szemkultúrát” alakított ki lineáritással — hiszen az írás sorokra szedi a gondolatokat —, kauzalitással — a „post hoc, ergo propter hoc” buktatóival — és individualizációval — az olvasás ugyanis magányos tevékenység —, az elektronikus médiumok visszatérítenek az ősi „fülkultúra”-hoz, amelynek tere akusztikai jellegű, amely a kauzalitással szemben a szerkezetiséget hangsúlyozza, és ismét megmeríti az egyént a közöségben.

Nem érdemes mélyebben elmerülnünk a McLuhan-i gondolatmenetben (illetve, módszere miatt, műveiben nincs is „mélyebb” szint, csupán ugyanennek a gondolatnak más-más vetületű bemutatása!): itt még Innis eszméinél is világosabban látszik a technológiai determinizmus egyoldalú szemléletmódja. McLuhan felismeri, hogy a környezet hatással van a szubjektumra. Addig is eljut, hogy ez a környezet maga is az ember terméke. Az viszont teljesen hiányzik gondolatmenetéből, hogy egyrészt a környezet nem csupán „fizikai-tárgyi”, hanem egyben „társadalmi-tárgyi” környezet is, másrészt pedig, hogy az ember nemcsak azért változik, mert az általa létrehozott környezet visszahat rá, hanem magában a létrehozás aktusában, a *praxisban* is változásokon megy át — és ez tulajdonképpen a fejlődés lényegesebb eleme a kettő közül.

Az is kiderül az előbbiekből, hogy a technológiai determinizmus — az előző két iskolával ellentétben — szinte semmivel sem járul hozzá a társadalmi kommunikáció szerkezeti fogalmainak kidolgozásához. Idézett két képviselője viszont annyiban feltétlenül segíti a kommunikáció-kutatást, hogy minden eddigi kutatónál határozottabban irányítják a figyelmet magukra a *kommunikációs eszközökre* és ezeknek nem csupán nyilvánvaló, elsődleges, hanem rejtettebb és másodlagos hatásukra is. (McLuhan szerint például nem is a közölt tartalom a lényeges, hanem maga „a médium az üzenet”!)

Kétségtelen ugyanis, hogy egy adott kommunikációs eszköz bizonyos meghatározott kommunikációs formák fejlődését segíti elő: elsősorban persze azért, mert maga a társadalom is változik, és ez hozza létre az új médiumot, de másodsorban a médium tárgyi formájából adódóan is. „Lehetséges-e... az Iliász a nyomdapréssal vagy éppen a nyomógéppel? Nem hallgat-e el a rege, a monda és a múzsa szükségképpen a sajtóprés zajában...?”³⁹ — kérdezi Marx, és ilyen kérdések nemcsak művészeti formákra és stílusokra vagy a köznap kommunikációra vonatkozhatnak, hanem például az államszervezet vagy adminisztráció konkrét formáira is. Olyan megállapításokban igaza lehet Innisnek, hogy például Dárius birodalmának satrapiákra osztása — és ezeknek az alegységeknek a nagysága — szoros összefüggésben volt az 1500 mérföld

³⁸ McLuhan, M.—Fiore, Q.: *The Medium is the Massage: An Inventory of Effects*. New York 1967. 26. o.

³⁹ Marx K.: *Bevezetés „A politikai gazdaságtan bírálatához” MEM 13. köt. Bp. 1965. 176. o.*

hosszúságú birodalmi út kiépítésével és az úton lóháton „kézbesített” üzenetek sebességével.⁴⁰ Ruesch kimutatja, hogy az Egyesült Államokban az úgynevezett „poni-expressz” távolsági hírközlő forma határozta meg az egyes megyék (county) nagyságát,⁴¹ arról nem is beszélve, hogy nyelvünkben maga a „megye” szó is ilyen összefüggést tükröz. (Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a „vármegye” szóból a „vár” utal az adott társadalmi formációból következő determinizmusokra, a „megye” pedig a médiuméra!)

Abban is igazat adhatunk McLuhannak, hogy a jelenkorban — főképp az élőszó közegével dolgozó tömegkommunikációs eszközök hatására — bizonyos „szóbeliség”-hez való visszatérés figyelhető meg. Ehhez a gondolathoz, amelyet másutt már részletesebben kifejtettünk,⁴² itt csak annyit teszünk hozzá — Innis gondolatára reagálva —, hogy ez valószínűleg hatással lesz a történettudományra is, elsősorban segédtudományain keresztül. Kenneth Boulding szerint a történészek munkáját nehezíti, hogy „megfigyelhető a döntési folyamatok eltolódása az írott kommunikációtól a szóbeli irányában. Emiatt a folyamat több fontos stádiumának feljegyzése hiányzik, jöllehet maga a végső döntés írott formát ölt”.⁴³ Épp ezeknek a hiányzó lépcsőfokoknak a dokumentálására jönnek létre egymás után a világ minden táján az úgynevezett „szóbeli történelem” kutatóintézetei és archívumai, ahol politikai, tudományos, társadalmi személyiségek visszaemlékezéseit gyűjtik magnetofon-szalagra, egy-egy, a jövő történészeit feltételezhetően érdeklő eseményre, folyamatra vonatkozóan.

A kommunikációs eszközök történelmi fejlődését tehát feltétlenül érdemes tanulmányozni a társadalom totális fejlődésébe ágyazva. Csak azt is kíváncsian észrevenni, hogy ez a fejlődés *nem valamilyen absztrakt linearitás szerint* megy végbe, mint ahogyan a technológiai determinizmus iskolája ezt feltételezi (tehát, hogy a könyvet felváltja a tömegsajtó, ezt a rádió meg a film, ezt a televízió stb.). A valóságban inkább egy fa kiterelvényesedéséhez hasonlítható: egyre több ága nő, de a régiek is élnek tovább.

3. A társadalmi kommunikáció szerkezeti és funkcionális elemzése

A társadalmi szerkezet fogalmának részletezésére itt nem térünk ki: elfogadjuk azt a modellt, amelyet az utóbbi években a marxista szociológiai kutatás felvázolt és részleteiben is finomított — gondolunk itt főként az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának és a Központi Statisztikai Hivatal kutatásaira a társadalmi szerkezettel, az átrétegződéssel és a mobilitással kapcsolatban. Mivel azonban ezek a kutatások egyrészt a társadalom egészére, másrészt a makro-szerkezet problémáira vonatkoztak, szükségesnek tartunk néhány megjegyzést, kiegészítést, hogy azután ezek fényében léphessünk tovább a kommunikáció szerkezetének problémái felé.

a) Minden társadalmi egységben, amelyen belül *munkamegosztás* — vagy, szélesebb értelemben: tevékenysége megosztása — van az alkotó elemek között, *szerkezetiségről* is beszélhetünk. A társadalom egészét tekintve ez világos:

⁴⁰ Innis, H. A.: *Empire* ... 58. o.

⁴¹ Ruesch, J.: *Technology and Social Communication*. In Thayer, L. (ed): *Communication: Theory and Research*. Springfield, Ill. 1967. 454. o.

⁴² Szeceksó T.: „Posztliterátus” társadalom? *Kortárs* 1967. 8. sz.

⁴³ Boulding, K. E.: *The Learning Process in the Dynamics of Total Societies*. In Klausner, S. Z. (ed.): *The Study of Total Societies*. Garden City, N. Y. 1967. 100. o.

a szerkezetiséget hordozó egységek a tevékenységeket egymás között megosztó osztályok, rétegek. De így van ez a társadalmi szervezetekben, a kiscsoportok legtöbbszörénél, például a családban is, amelynek szerkezeti elemei az egymástól elkülönülő tevékenységeket végző családtagok.

b) Minden strukturált társadalmi egységen belül az alegységek, elemek *funkciójáról* is beszélhetünk. Fordítva: ahol funkció van, ott szerkezetiségnek is kell lennie. Marx a pénz elemzésénél arról ír, hogy az áru értékének pénzben való realizálásához az szükséges, hogy „az áru használati érték legyen a pénzhibtokos számára, hogy tehát a ráfordított munka *társadalmilag hasznos* formában legyen ráfordítva, vagyis a társadalmi *munkamegosztás tagjának* bizonyuljon”.⁴⁴ (Kiemelés — Sz. T.) A társadalmi hasznosság „funkciója” itt abból következik, hogy az áru a munkamegosztás szerkezete egyik elemének bizonyul. Más helyen nem társadalmi mérethez, hanem egy kisebb rendszer, a család viszonylatában rendeli egymás mellé a szerkezetiség és a funkció kategóriáit: „A különböző munkák, amelyek ezeket a termékeket (ti. a parasztcsalád saját szükségleteit szolgáló termékeket — Sz. T.) előállítják: a földművelés, az állattenyésztés, a fonás, a szövés, a szabómunka stb., természeti formájukban társadalmi *funkciók*, mert a család *funkciói*, amelynek éppúgy megvan a *saját, természetadta munkamegosztása*, mint az árutermelésnek.”⁴⁵ (Kiemelés — Sz. T.)

A szerkezet és a funkció feltételezik egymást — és ebből az is következik, hogy sem a rendszer totalitásának, sem pedig rendszeren kívüli egységnek nem lehet funkciója. Az „emberiség történelmi funkciója” ezért csupán képletes kifejezés,⁴⁶ és nem beszélhetünk Robinson társadalmi funkciójáról sem, hiszen szigetlakónk épp azzal Robinson, hogy nem eleme egyetlen társadalmi rendszernek sem.

c) A szerkezet és funkció dialektikájából következően a funkció merton értelmezése és osztályozása a marxista társadalomkutatásban csak akkor hasznosítható, ha kategóriáit *dinamizáljuk*.

Egyrészt látnunk kell, hogy a funkció, diszfunkció és nem-funkció megkülönböztetés szigorúan *egy adott* rendszeren belül érvényes. Mivel azonban a gyakorlatban a rendszerek túlnyomó többsége egyben egy nagyobb rendszer al-rendszere, gyakran előfordul, hogy az a viszony, amely az adott rendszerben funkció, a magasabb rendszerben diszfunkció vagy nem-funkció és viszont.

Másrészt azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a funkciók merton értelmezése olyan rendszerekre érvényes, amelyek két lényegi sajátossága az adaptáció és az evolúció. A revolúció gondolata idegen ettől a rendszer- és szerkezet-értelmezéstől, márpedig ha a rendszerben *minőségi változások* lehetőségét is feltételezzük, előfordulhat, hogy az a kapcsolat, amely a változás előtti szerkezetben diszfunkció volt, az e szerkezet romjain felépülő új szerkezetben funkcióvá válik és viszont.

Mindezekből a megjegyzésekből egyfelől az következik, hogy a továbbiakban a „társadalmi kommunikáció” fogalmát a *funkcionális kapcsolatok* osztályába soroljuk, másfelől pedig a „társadalmi kommunikáció rendszeré”-t,

⁴⁴ Marx K.: *A tőke* I. köt. Bp. 1967. 121. o.

⁴⁵ *Uo.* 91. o.

⁴⁶ Hacsak „emberiség” alatt nem a világ jelenlegi népességét értjük és ezt mint a „kumulatív emberiség”, tehát a történelem során eddig élt és ezután megszülető emberek összessége rész-rendszerének tekintjük. Ez viszont rendszer-elméletileg erősen vitatható feltételezés lenne!

a kommunikáció különböző intézményeit és a „kommunikációs szituáció”-t *szervezeti elemnek* értelmezzük. A társadalmi kommunikációs rendszernek — amely maga a társadalmi rendszer alrendszere — alrendszere a többi között a kommunikáció minden intézménye, s ezeknek ismét csak alrendszereik — a többi között — a kommunikációs szituációk.

De az is következik az eddigiekből, hogy a társadalmi kommunikáció *szervezetiségét több szinten* érdemes elemezni. Ahogyan Marx megkülönbözteti a munkamegosztás általános, különös és egyes szintjeit,⁴⁷ úgy húzhatjuk meg a társadalom kommunikációs rendszerén belül is a szervezetiség e három szintjét. Az *általános* szervezet: a társadalom kommunikációs rendszerének szervezete; a *különös*: a kommunikáció intézményeinek szervezete; az *egyes* pedig a kommunikációs szituáció szervezete, valamint két alrendszere, a szöveg és a mögöttes szöveg szervezete.⁴⁸ Az általános és különös szervezetiséget tartjuk a kommunikáció *makro-strukturális* elemzése területének, míg az egyes szervezetiséget a *mikro-strukturális* analízis mezőnyének.

3.1 A társadalmi kommunikáció makro-struktúrája

Társadalmi kommunikációs modellünkben a kommunikáció értelmezése miatt eleve *izomorfia* van a társadalmi szervezet és a társadalom kommunikációs szervezete között: ha ugyanis a kommunikáció a társadalmi viszonyok expresszív aspektusa, a társadalmi szervezetet hordozó egységek — osztályok, rétegek —, valamint a közöttük levő funkcionális kapcsolatok természet-szerűleg egybeváogó vagy legalábbis izomorf struktúrát alkotnak az általuk meghatározott, hiszen őket kifejező, a társadalmi újratermelésben leglényegesebbnek bizonyuló kommunikációs kapcsolatok szervezetével.

A kommunikáció-kutatásnak ezért ezen az össztársadalmi szinten nem e magától értetődő — illetve a deduktív modell logikájából következő — szervezeti izomorfiaát kell kutatnia, hanem — véleményünk szerint — kettős feladatot kell elvégeznie: egyrészt azt kell vizsgálnia, hogy a társadalmi szervezet által meghatározott kommunikációs szervezet milyen tényleges *formákat* ölt, másrészt pedig azt, hogy a társadalmi mechanizmusok milyen kommunikációs formákat *intézményesítenek*, s hogy ezeknek az intézményeknek milyen az egymáshoz való és a társadalmi szervezetbe illeszkedő *strukturális kapcsolódásuk*, végül, hogy ezeknek az intézményeknek a *belső szervezetét* mennyiben befolyásolja a társadalom aktuális szervezete.

3.1.1 Kommunikációs formák

Annak vizsgálata sorolható ebbe az osztályba, hogy a társadalom nagyobb egységei — az osztályok, rétegek, csoportok — között milyen sűrűségű, milyen intenzitású, mennyire kétoldalú vagy egyoldalú a kommunikációs kapcsolat, ez

⁴⁷ Marx K.: id. mű 387. o.

⁴⁸ Az általános kommunikációs szervezet tanulmányozásában így a történettudománynak, az etnológiának és a politikai tudományoknak (beleértve a politikai szociológiát is) kívánatos részt venniük. A kutatás tipikus módszere itt a dokumentatív és a „survey”-vizsgálat. A különös szervezet elemzése jórészt a szociológiára és a szociálpszichológiára vár, „survey”-el és laboratóriumi kísérletekkel mint tipikus módszerekkel, az egyes szervezet vizsgálatába pedig az előbbi két tudományon kívül az individuálpszichológiának és a lingvisztikának is szükségesnek tűnik bekapcsolódnia, s itt a tipikus módszer a mélyinterjú és a tartalom-elemzés.

milyen formákban realizálódik, a hatalom és az alávetettség viszonya hogyan kommunikálódik, a társadalmi stratifikáció szempontjából „alsó” vagy „periferikus” rétegek milyen kommunikációs kapcsolatban állnak a „fent” vagy a „centrumban” levő rétegekkel stb.

3.1.2 Intézmények

A társadalmi kommunikáció szerkezeti sokrétűségét, véleményünk szerint, a kutatás csak akkor közelítheti meg, ha nem elégszik meg az eddigi hagyományos „tömegkommunikáció—személyes kommunikáció” és „intézményesített—nem intézményesített kommunikáció” bontásokkal. Modellünkben épp ezért egy úgynevezett „heterogén kommunikáció” kategóriát vezetünk be a tömegkommunikáció és a személyes kommunikáció közé,⁴⁹ másrészt az „intézményes—nem intézményes” ellentétpáron kívül megkülönböztetünk formális és nem formális, továbbá technikai és nem technikai kommunikációt.

E megfontolások alapján az alábbi szerkezeti sémát vázolhatjuk fel (szemléltetésképp minden kategóriában feltüntetve a köznap kommunikációnak az adott kategóriára jellemző egy-egy formáját):

	A Tömeg	B Heterogén kommunikáció	C Személyes
a) Intézményes			
a.a) formális			
a.a.a) technikai	hivatalos rendelet	termelési értekezlet	felmondó levél
a.a.b) nem-technikai	rádió- és TV-műsor	politikai tömeggyűlés	személyes agitáció
a.b) nem-formális	faliújságok	divat	közéleti vice
b) Nem-intézményes	—	spontán tüntetés	társasági csevegés

A kommunikáció-kutatás a séma belső szerkezetének vizsgálatával, továbbá a társadalmi szerkezettel, illetve a társadalmi kommunikáció általános szerkezetével való egybevetésével — véleményünk szerint — újszerű és más társadalomtudományok számára is értékes összefüggéseket tárhat fel. A társadalom politikai szférájának rendellenességére utal például, ha a „C/a.a.b” osztály politikai kommunikációi átcsúsznak az „A/a.a.a” osztályba, vagy ha az „A/a.a.b” formák helyett a társadalom zöme „C/a.b” vagy „C/b” formákból meríti politikai információit stb.

3.1.3 Belső szerkezet

Az intézmények belső szerkezetére vonatkozó vizsgálatokat, úgy véljük, nem szükséges külön kifejtetnünk. Ezen a területen, — amint már említettük — a strukturális funkcionálisnak viszonylag szolid eredményei vannak. Egyetérthetünk W. Schrammal, aki szerint „a kommunikációs tevékenység *intenzitása*

⁴⁹ „Heterogén kommunikáción” a két szélső forma, a tömegkommunikáció és a személyes kommunikáció közötti átmeneti, keverékformát értjük, amelynek meghatározó jegyei egyrészt tömegkommunikációs, másrészt személyes kommunikációs jellegűek. Ilyen forma például a tömeggyűlés: a hallgatóság méreteit és a kommunikáció egyoldalúságát tekintve tömegkommunikációnak lehetne tartani, viszont „hinc et nunc” jellege, továbbá a közönség reakciójának azonnalisága ennek ellenkezőjére, személyes kommunikációra utal. (A tömegkommunikáció és személyes kommunikáció formái kritériumairól bővebben lásd: Szecskő T.: *A rádiózás szociológiai és pszichológiai problémái*. Bp. 1966. 7. o.)

— a tömegkommunikáció és közönségének kialakulása, a hagyományos társadalmak individuális kommunikációs szerepeinek átalakulása, a kommunikációs csatornák kitérülése és megsokszorozódása — a társadalom gazdasági fejlődését tükrözi. A kommunikációs eszközök *tulajdona*, a kommunikáció céltudatos *használata* és az előttről gyakorolt *ellenőrzés* a társadalom politikai fejlettségének és filozófiájának tükröképe. A kommunikáció *tartalma* pedig tükrözi az adott társadalom értékrendszerét.⁵⁰ Az intézmények belső szerkezetének vizsgálata tulajdonképpen arra keres választ, hogy ezek a „tükröképek” mennyiben hűségesek vagy mennyiben torzítanak.

A kommunikációs intézmények belső struktúrájának vizsgálatával tulajdonképpen átmeneti úton vagyunk a kommunikáció mikro-struktúrájának elemzéséhez.

3.2 A kommunikációs mikro-struktúra vizsgálata

Mikro-strukturális vizsgálatoknak tartjuk a kommunikáció-kutatás olyan elemzéseit, amelyek a) a makro-struktúráknak a kommunikációs mikro-struktúrákra vonatkozó hatásaival; b) társadalmi mikro-struktúráknak — szervezeteknek, csoportoknak — az adott rendszeren belül folyó kommunikáció szerkezetére gyakorolt hatásaival; és c) a kommunikáció alapegysége, a kommunikáció belső szerkezetiségével foglalkoznak.

A társadalomtudományok eddigi kommunikáció-kutató tevékenysége a mikro-struktúrák vizsgálatában jóval több megbízható eredményt halmozott fel, mint a makro-struktúrákéban, emiatt itt csupán röviden villantjuk fel a kutatások hármaskörét, inkább csak példák felsorakoztatásával illusztrálva, mit értünk tartalmán.

3.2.1 „Makro-mikro” elemzések

Raymond Williams empirikus tényeken igazolja, hogyan jelentkezik a gazdasági-társadalmi szerkezet a brit napilapok vezércikkeiben, sőt a lapok anyagának tördelési-szerkezeti formájában is.⁵¹ Sullerot ugyanezt a francia napisajtó „kisszínes”-einek szerkezetére mutatja meg,⁵² Richardson pedig a közzismert Babar-sorozatra.⁵³

Boorstin máró gúnnyal és egyben tudományos alapossággal elemzi, hogy a másodlagos élményekből táplálkozó amerikai átlagember beszéde hogyan silányul a társadalmi körülmények hatása alatt,⁵⁴ Lefebvre pedig a francia „fogyasztói társadalom”-ban egyre torzuló kommunikációról ír.⁵⁵

Benedict az egyik pueblo-indián törzsről írja, hogy sajátos hatalmi szerkezete miatt a központi szervhez, a főpapok tanácsához szelekciós kommunikációs csatornák futnak: csak a kedvező híreket engedik át,⁵⁶ Wright Mills pedig történeti munkákra hivatkozva kiemeli, hogy az ókori Kínában az uralkodó változása az írásjelekben is tükröződött.⁵⁷

⁵⁰ Schramm, W.: *Communication Development and the Development Process*. In Pye, L. W. (ed.): *id. mű* 34. o.

⁵¹ Williams, R.: *Britain in the Sixties: Communications*. Baltimore, 1962. 58—61. o.

⁵² Sullerot, E.: *Une étude de presse a propos d'un fait divers. Les Temps Modernes* 1965. máj.

⁵³ Richardson, P.: *Teach Your Baby to Rule. New Society* 1966. márc. 10. 25. o.

⁵⁴ Boorstin: *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. New York 1964. 253. o.

⁵⁵ Lefebvre, H.: *Le langage et le société*. Paris 1966. 164—166. o.

⁵⁶ Benedict, R.: *Patterns of Culture*. Boston 1959. 67. o.

⁵⁷ Mills, C. W.: *Power, Politics and People*. New York 1967. 486. o.

Társadalmi rendszertől elvonatkoztatva, pusztán a társadalmi munkamegosztás differenciálódásából levezetve mutat ki Fischer változásokat a nyelv szintaxisában és szemantikájában,⁵⁸ s ezzel a jelenséggel Lukács György is foglalkozik *Esztétikájában*.⁵⁹

3.2.2 „Mikro-mikro” elemzések

A kiscsoport-kutatások megbízhatóan igazolják, hogy meghatározott szerkezetű kiscsoportokban meghatározott feladatok egy bizonyos belső kommunikációs szerkezetet alakítanak ki,⁶⁰ és megfordítva: meghatározott kommunikációs szerkezet egy csoporton belül befolyásolja a csoport teljesítményét.⁶¹ Ez már igen közel áll a kibernetika felfogásmódjához, hiszen a „kibernetika szerint a gép vagy az organizmus szerkezete annak a teljesítménynek az indexe, amelyet várni lehet tőle”.⁶²

Más jellegűek azok a kutatások, amelyek arra vonatkoznak, hogy a tömegkommunikációs eszköz mint társadalmi csoport szerkezete hogyan befolyásolja a kinyomtatott vagy sugárzott anyag belső struktúráját,⁶³ vagy hogy a képzeletbeli hallgatóság,⁶⁴ illetve közönség⁶⁵ mennyiben van hatással a közlésre kerülő anyag szerkezetére.

3.2.3 A kommunikációs szituáció szerkezetisége

Tekintve, hogy a kommunikációs szituáció értelmezésében sem a szituacionalista interakcionálizmussal, sem pedig a kibernetikai szemléletmóddal nem értünk egyet, s így — dolgozatunk itt közlésre nem kerülő részében — kidolgoztuk saját szituáció-fogalmunkat, a mi értelmünkben vett „kommunikációs szituáció”-ra vonatkozó szerkezeti kutatásokról nem beszélhetünk. Tágabban értelmezve viszont ilyen jellegűek az úgynevezett „Palo Alto-i iskola” kutatásai, amelyek a szituáción belül a szöveg és a mögöttes szöveg kapcsolatát kívánják feltárni,⁶⁶ valamint a technológiai determinizmus médium-kutatásai (az adott kommunikációs eszköz ugyanis minden esetben befolyásolja a szituáció egyik elemét, a környezetet).

3.3 A köznap kommunikáció funkcióinak vizsgálata

Modell-építési tevékenységünknek ezen a közbülső szintjén⁶⁷ dilemmában vagyunk a kommunikáció funkcióinak fogalmát illetően. Megmutattuk ugyanis, hogy a funkció mindig szorosan kapcsolódik a szerkezetéhez: csakis

⁵⁸ Fischer, J. L. *Syntax and Social Structure: Truk and Ponape*. In: Bright, W. (ed.): *Sociolinguistics*. The Hague 1966. 178. o.

⁵⁹ Lukács Gy.: *Az esztétikum sajátossága* I. köt. Bp. 1965. 80. o.

⁶⁰ Bavelas, A.: *Communication Patterns in Task-Oriented Groups*. *The Journal of the Acoustical Society of America* Vol. 22., 1950. nov. 725—730. o.

⁶¹ Guetzkow, H.—Simon, H. A.: *The Impact of Certain Communication Nets upon Organization and Performance in Task-Oriented Groups*. *Management Science* 1955. 1. sz. 233—250. o.

⁶² Wiener, N.: *The Human Use of Human Beings*. New York 1967. 79. o.

⁶³ White, D. M.: *The „Gatekeeper”: A Case Study in the Selection of News*. In Dexter, (ed.): *People, Society and Mass Communications*. New York 1964. 160—172. o.

⁶⁴ Gans, H. J.: *Broadcaster and Audience Values in the Mass Media*. *Papers of the Sixth World Congress of Sociology*. Evian 1966. 4. o.

⁶⁵ Zimmermann, C.—Bauer, A. R.: *The Effect of an Audience upon what is Remembered*. *Public Opinion Quarterly* 1956. XX. 238—248. o.

⁶⁶ Vö.: Buda B.: *A kommunikáció és az emberi kapcsolatok pszichológiája*. Valóság 1966. 6. sz.

⁶⁷ Az első szinten — amint már említettük — a társadalmi kommunikáció absztrakt, deduktív modelljét építettük fel a társadalom általános mozgástörvényeiből. A második szinten, amelynek jelen cikkünk egyik részét képezi, az első szinten kidolgozott kategóriák tartalmát gazdagítjuk (jelen esetben a modell szerkezeti „dimenzióját”),

általa kél életre. Emiatt a polgári kommunikáció-kutatásban körvonalazódott kommunikáció-funkciók ezen a szinten nem lehetnek segítségünkre — még úgy sem, hogy vitába szállunk velük —, mert vagy a polgári társadalom konkrét társadalmi szerkezetéből⁶⁸ és az ezt tükröző strukturalista funkcionalista társadalomképből⁶⁹ vezetik le a kommunikáció funkcióit, vagy pedig igen általános kibernetikai és rendszerelméleti megfontolásokból.⁷⁰ Az első esetben túl *specifikus* funkció-értelmezésről van szó; ehhez hasonlóhoz mi további kutatásaink során, a magyar társadalom konkrét kommunikációs modelljének kialakításánál kívánunk eljutni; a második esetben pedig a funkciónak olyan *elvont* értelmezéséről, amelyhez mi már absztrakt modellünk felvázolásánál elértünk.⁷¹

Mégis, úgy tűnik, az absztrakciónak ezen a fokán is legalább egy lépéssel előbbre léphetünk a társadalmi kommunikáció funkcióinak értelmezésében.

Mielőtt azonban ezt megtennénk, ismét emlékeztetünk arra — ami különben kommunikációs modellünk e cikk keretein belül nem részletezett logikájából explicite, a cikk gondolatmenetéből pedig implicite következik —, hogy *a társadalmi kommunikáció strukturáló elve nem magából a kommunikációból származtatható*, hanem a társadalom elemeinek struktúrájából, közvetetebben a társadalmi szerkezetből, végső soron pedig a társadalom *alapstruktúrájából*. Más szóval: a társadalmi osztályok és rétegek közötti kommunikáció struktúráképző ismérveit nem magában e kommunikációnak a folyamatában, aktusában és formájában kell keresni, hanem az osztályok, rétegek közötti munkamegosztásban — vagy, szélesebben: a tevékenységek megosztásában, — a közöttük kialakuló tulajdonviszonyokban, hatalmi viszonyokban stb. Vagy: egy kis csoporton belüli kommunikáció nem saját belső lényegéből eredően strukturálódik hálózat, csillag vagy lánc formájúvá, hanem azért, mert a csoport egy bizonyos feladat megoldására állt össze, ennek következtében a csoport tagjai között létrejön valami kezdetleges munkamegosztás, így maga a csoport strukturálódik — és ennek következménye azután a csoporton belüli kommunikáció meghatározott szerkezete is.⁷² (Természetesen azt sem szabad

de még mindig konkrét társadalom-elemzés nélkül, hogy azután a harmadik szinten kidolgozhassuk a jelen magyar társadalom konkrét kommunikációs modelljét. Képletesen azt is mondhatnánk, hogy az első lépcsőben a csontvázat állítottuk össze, a másodikban felraktuk rá az inakat és idegeket, és végül a harmadik lépcsőben kerül fel a testre a hús is.

⁶⁸ Lazarsfeld, P. F.—Merton, R. K.: *Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action*. In Schramm, W. (ed.): *Mass Communication*. Urbana 1960. 498—502. o.

⁶⁹ Laswell, H.: *The Structure and Function of Communication in Society*. In Bryson, L. (ed.): *The Communication of Ideas*. New York 1948. 37—51. o.

⁷⁰ Schramm, W.: *The Nature of Human Communication*. (Soksz.) Stanford 1966. 16.o.

⁷¹ Ez a társadalmi-történelmi homeosztázisz kettős kommunikációs funkciója: a humanizációs és az allokációs funkció. Ezzel csupán annyit állítottunk, hogy a társadalmi újratermelési folyamat információs mozgásainak olyan irányultságuk van (allokáció), amely lehetővé teszi az emberi lényeg kibontakozását (humanizáció).

⁷² Jó példája ennek a természeti vagy egyéb katasztrófák idején kitörő pánik: addig a viszonylag rövid ideig, amíg a sokk-hatás amorf állapotban tartja a katasztrófával sújtott embercsoportot, szinte semmi kommunikáció nincs az egyének között. Attól a pillanattól kezdve viszont, amikor a teendőket — menekülés, mentés stb. — realizálni kezdik, kezdetleges munkamegosztás alakul ki, vezetők, irányítók válnak ki a többiek közül, az amorf csoport strukturált csoporttá változik, és ennek megfelelően alakul az ugyanakkor meginduló kommunikáció szerkezete is. (Vö.: Stoetzel, J.: *La psychologie sociale*. Paris 1963. 235—240. o.)

figyelmén kívül hagyni, hogy a társadalmi struktúrák épp a kommunikációs struktúrákon keresztül jutnak kifejezésre, hiszen — feltételezésünk szerint — a kommunikáció a társadalmi viszonyok kifejeződési mozzanata.)

A funkciók megközelítéséhez tehát a társadalom valóságos struktúráiból kell kiindulnunk. Ezen az absztrakciós szinten viszont a struktúrák között még csak nagyságrendjüket, időbeliségüket és mozgékonyságukat tekintve tudunk különbséget tenni. Ennek alapján különböztethetünk meg — mint ahogy eddigi gondolatmenetünkben is tettük — *makro-* és *mikro*struktúrákat, *szinkron-* és *diakron* struktúrákat, valamint *statikus* és *dinamikus* struktúrákat. Ezek nem egymást kizáró kategóriák, hanem „kínai doboz”-ként egymásba illeszthetők: a háromszor kettes felosztás nyolc struktúra-típust határoz meg, és mindegyik mellé rendelhető egy-egy kommunikációs funkció.

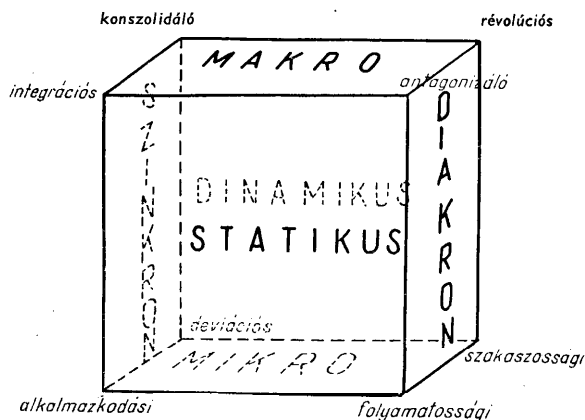
- 3.3.1 Makro-szinkron-statikuss struktúra-típus; *integrációs* funkció. A társadalom elemeinek egymásra utaltságát juttatja kifejezésre; közös értékek és normák kialakítása, a társadalomnak egységes egésszé, működőképes rendszerré való tömörítése.
- 3.3.2 Makro-szinkron-dinamikus struktúra-típus; *antagonizáló* funkció. Az előbbivel ellentétes irányban ható funkció (ha egyáltalán foglalkozik vele, a strukturális funkcionalizmus ezért kezeli diszfunkcióként): a társadalom adott szerkezetében meglevő antagonizmusok kifejezése, sőt élezése, épp ezzel a kifejezéssel.
- 3.3.3 Makro-diakron-statikuss struktúra-típus; *konzolidáló* funkció. Az integrációs funkció párja, csak míg az állapot-jellegű, ez folyamat-jellegű. Amott például értékek és normák megosztásáról van szó, itt új értékek és normák kidolgozásáról, elfogadtatásáról, hogy az egyensúlyi helyzetéből kibillent társadalmi rendszer új egyensúlyi állapotot találjon. Kibernetikai analógiával: negatív visszacsatolás jellegű funkció.
- 3.3.4 Makro-diakron-dinamikus struktúra-típus; *revolúciós* funkció. Az előbbi ellentétpárja, pozitív visszacsatolás. Meglevő, a társadalom elemei által elfogadott tudati elemeket rombol, és olyan újakat dolgoz ki, amelyek hozzájárulnak a meglevő szerkezet szétfeszüléséhez és romjain az új szerkezet létrejöttéhez.

Tekintve, hogy a fenti funkciók a történelmiséget hordozó egyénhez és rajta keresztül a mikro-struktúrákhoz éppúgy hozzátartoznak, mint a történelmiséget kifejező makro-struktúrákhoz, mindegyik funkció párját megtaláljuk mikro-szinten is — természetesen némi formaváltozással.

- 3.3.5 Mikro-szinkron-statikuss struktúra-típus; *alkalmazkodási* funkció. Kifejezésre juttatja az egyénnek társadalmi csoportjához, rétegéhez, osztályához való tartozását, megteremti a közösségi tudatot, formálja a „miénk-tudatot”, határeseiteiben fenntartás nélküli konformizmust eredményez.
- 3.3.6 Mikro-szinkron-dinamikus struktúra-típus; *deviációs* funkció. Az előbbivel ellentétes, a disszonáns hang a csoport, a kis közösség harmóniájában a csoporton belüli feszültségek és ellentmondások kifejeződése.
- 3.3.7 Mikro-diakron-statikuss struktúra-típus; *folyamatossági* funkció. A neveléssel, szocializálással, oktatással, tradícióval viszonylagos állandóság, stabilitás elemeit építi be a család, az intézmények, a kiscsoportok szerkezetébe.
- 3.3.8 Mikro-diakron-dinamikus struktúra-típus; *szakaszossági* funkció. A generáció-váltások, az „őrségváltások” kifejezője, az osztály-, családi vagy egyéni múlttal való szakítás és szembefordulás elősegítője, a történelmi változások csiráinak kibomlasztója az ember-közel szerkezetekben és az individuumban.

A szemléletesség kedvéért a fenti, térbeli sémán is ábrázolt kommunikációs funkciókhoz végül még három megjegyzésünk van:

a) A függőleges élek mentén elhelyezett funkció-párok egészen elvontan — mondjuk kibernetikailag vagy az általános rendszerelmélet szempontjából — azonos funkciók. Egyetlen specifikus rendszer van csupán, amelyben különválnak: a társadalmi rendszer. Itt ugyanis a makro-szerkezetek — középpontjukban az egyénnel — nem csupán alrendszerei a makro-szerkezeteknek, nemcsak passzív alkatelemei, hanem aktív létrehozói is.⁷³

b) A vízszintesen felfutó élek mentén elhelyezett funkciópárok szintén szoros dialektikus kölcsönhatásban vannak egymással: nincsen „tisztá” integrációs funkció, mert más viszonylatban ugyanakkor antagonizáló hatást vált ki — és viszont. Ugyanez természetesen érvényes a másik három funkció-párra is.

c) A sémára pillantva — és felidézve cikkünk eddigi gondolatmenetét — az is nyilvánvaló, hogy az elméleti igényű strukturalizmusok közül Talcott Parsons iskolája a „kocka” hátsó oldalát hanyagolja el a kommunikáció funkcióinak értelmezésénél, Lévi-Strauss gondolatmenete pedig a jobb oldallapot. A strukturális funkcionális orientációja ugyanis eltekint a dinamikus szerkezetektől, az antropológiai strukturalizmus pedig az időbeli, diakron szerkezetek szerepét csökkentő passzív „történelmi inventárrá”.

*

A társadalmi kommunikáció szerkezetiségének — és következőképp: funkcióinak — e vázlatos és elvont tárgyalása végén még egyszer szükségesnek tartjuk hangsúlyozni: a szerkezetiség a kommunikációnak — mint minden aktusnak és társadalmi folyamatnak — csupán egyik aspektusa. A kommunikáció aktusainak, folyamatainak és szituációinak teljes megértéséhez nem nélkülözhető két másik aspektusa, a történetiség és az akció vizsgálata sem. Ezekre azonban e cikk keretei között már nem térhetünk ki.

⁷³ E társadalmi dialektikából következően a funkció-párosok egymáshoz viszonyított meg-
felelése nem is olyan egyszerű és ellentmondásmentes, mint amilyennek első pillanatra
tűnik: a munkásosztályon vagy egyes tudatos munkáscsoportokon belüli „alkalmaz-
kodási” funkció például a kapitalista társadalom makro-szerkezeti szintjén egyáltalán
nem az „integrációs”, hanem az épp „antagonizáló” funkciónak felel meg.

ИССЛЕДОВАНИЕ КОММУНИКАЦИИ И РАЗЛИЧНЫЕ ФОРМЫ СТРУКТУРАЛИЗМА

Т. Сечкё

Статья, представляющая собой часть работы автора «*Повседневная коммуникация: гипотезы относительно обозначения поля исследования коммуникации*», имеет своей целью способствовать критике трех структуралистских школ: структурального функционализма Талкотта Парсонса, антропологического структурализма Клода Леви-Штраусса и теории коммуникации технологического детерминизма Инниса и Маклуэна.

Понимание коммуникации в структуральном функционализме автор подвергает критике в трех пунктах, с одной стороны, в той ее тенденции, которая проявляется в смешении понятий структуры и функции, с другой стороны, в ее ориентации на абсолютное равновесие, и наконец, в связи с неисторичностью воззрения. В понимании коммуникации антропологическим структурализмом автор критически анализирует два круга мыслей: с одной стороны, тройственную коммуникацию товаров-женщин-сообщений, с другой, проблемы, вытекающие из леви-штрауссовского понятия диахронной структуры. При анализе мыслей Инниса и Маклуэна автор концентрирует свое внимание на понятии «среды», подчеркивая, что это «общественно-предметная», а не только «физическая-предметная» среда, как колагают это два указанные авторы.

В заключительной части работы автор подробно излагает свои взгляды на структуру общественной коммуникации, а также на структуральный анализ коммуникации, говоря затем о восьми функциях коммуникации: интеграционной, антагонизирующей, консолидирующей, революционной функциях в макро-структурах, а также функциях приспособления, девиационной, постепенности и прерывности на уровне микро-структур.

COMMUNICATION RESEARCH AND STRUCTURALISMS

T. Szecskó

The paper, a part of the greater essay of the author entitled "Everyday communication: hypotheses for the tracing of the field of communication research" sets out to contribute to the criticism of three structuralist schools: the structural functionalism of Talcott Parsons, the anthropological structuralism of Claude Lévi-Strauss, and the technological determinism-communication theory of Innis —McLuhan.

The paper criticizes the interpretation of communication by the structural functionalism on three heads: first for its tendency to blur the notions of structure and function, secondly because of its orientation towards absolute equilibrium, and finally because of its unhistorical attitude. As to the interpretation of communication by the anthropological structuralism, two ranges of ideas are analyzed critically by the paper: the triple communication goods-women-messages on the one hand, and the problems arising out of the notion of Lévi-Strauss about the diachronous structure on the other. On account of the analysis of the thoughts of Innis and McLuhan the study concentrates on the concept of „environment", stressing its being a „social-objective" environment, too, not only a „physical-objective" one, as it is supposed by the two above-mentioned authors.

In the concluding part of the paper the author gives a detailed account of his views on the structural analysis of communication, further discusses eight functions of communication: functions of integration, antagonization, consolidation, revolution in macro-structures, those of adaptation, deviation, continuity and periodicity in micro-structures.